

# رایانه کاوشگری نوین در عرصه علوم اسلامی

## مجتبی الهی خراسانی

کار آید؟ و یک طلبه، مدرس، یا محقق و مبلغ، چه استفاده هایی می تواند از آن ببرد؟ این نوشته کوتاه در پی آن است که تنها از زاویه ای خاص به این سؤال پاسخ گوید. عمده نیروهای حوزه، در کار «فقه» و «دین پژوهی» یا «انذار» و «تبلیغ» اند. هر مبلغی می داند که نخستین قدم در تبلیغ، جمع آوری و دسته بندی اطلاعات و مطالب لازم جهت ارائه به مخاطبان است. این کار در بخشهای مختلف: قرآن، حدیث، احکام، سیره امامان (ع)، حکایات، نوشته های تحلیلی و پر محتوا و... انجام می پذیرد. در حوزه پژوهش نیز (چه پژوهشهای کوچک و چه دامنه دار) سنگ اول کار، گرد آوری اطلاعات و کاویدن منابع و سپس دسته بندی آنها است. بویژه اگر پژوهش به شرح مفصل و پر دامنه (مانند پایان نامه های حوزوی و یا بحثهای خارج) باشد. این جست و جو، گاهی لفظی است و مبنای آن را واژه ها تشکیل می دهند. مثلاً اگر در یک متن، روایتی بدون ذکر منبع آمده باشد، جهت یافتن آدرس و سند حدیث یا احادیث همانند آن نظر عبارت، واژگانی از آن حدیث انتخاب شده، کتابهای حدیثی و معجمهای الفاظ آن جست و جو می شود. گاهی نیز مبنای جست و جو را یک موضوع تشکیل می دهد، مانند آن که بخواهیم بدانیم در قرآن، کتابهای حدیث، رساله های عملیه و مقون فقهی، آثار امام راحل و... چه آمده است؟

در سال های اخیر، برای بر آوردن این نیازها، تلاشهایی صورت گرفته و معجمهای موضوعی و واژگانی گوناگون فراهم آمده است، مانند: فهرستهای گوناگون الفاظ قرآن، معجم الفاظ بحار الانوار، مستدرک الوسائل، معجم موضوعی نهج البلاغه، و... گر چه این تلاشهای ارزشمند، گامهایی مهم در مسیر آسان کردن پژوهش، تحقیق و تبلیغ و تألیف به شمار می آیند و بخشی از عنوان آن از سر راه جست و جوگران برداشته، اما هنوز هم در حالی که جست و جو و دسته بندی مطالب، عمده ترین قسمت این تلاشها است، در عین حال پر زحمت ترین بخش آنها نیز هست. بخشی از این مشکلات را می توان چنین برشمرد:

الف. صرف وقت فراوان: تنظیم فهرستهای گوناگون از منابع، باعث صرفه جویی فراوان در وقت دانش پژوهان شده است. اما برای یافتن مطلب مورد نظر، باید فهرست ها را جابجاء کرد، صفحه به صفحه ورق زد و در صفحه ها، به دنبال کلمه و سطر مورد نظر بود. از طرف دیگر، پس از یافتن آدرس مطلب نام برده، لازم است به متن کتاب مراجعه کرد، زیرا در فهرستها، تنها به بخش کوتاهی از متن فهرست شده اشاره می شود، متن کامل یا عبارت مفید را تنها در کتاب اصلی می توان دید، به علاوه به سبب نبود فهرستهای گوناگون برای بسیاری از کتابهای مرجع و منابع مورد نیاز،

دیری است که ابزار نوین محاسبه و اطلاع رسانی، یعنی رایانه یا کامپیوتر به کشور ما راه یافته و در بیش تر کارهای کنونی جامعه از آن بهره گرفته می شود. متأسفانه بیش تر استفاده هایی که در کشور ما از رایانه می شود، این توهم را در اذهان برخی به وجود آورده که این وسیله، تنها ابزاری برای محاسبات مالی، اداری یا آماری است و گاه برای حروفچینی و صفحه آرایی به کار می رود. در صورتی که می دانیم رایانه، ابزاری است جهت دریافت اطلاعات و برنامه ها، تحلیل، دسته بندی و دادن اطلاعات بر اساس آن برنامه ها. محاسبات اداری - مالی یا پایگانی، بخش کوچکی از کارهای آن را تشکیل می دهد.

چند سالی است که پای رایانه به حوزه های علمیه نیز باز شده است. در حوزه، پس از درک شایستگیهای آن جهت استفاده در کارهای گوناگون حوزوی، و ضرورت بهره برداری از آن، مؤسساتی چند به گونه جدی به بررسی موضوع پرداختند. این مؤسسات، پس از تهیه مقدمات کار، به سرعت به کار بهره برداری و برنامه نویسی رایانه ای در حوزه علوم و معارف اسلامی پرداختند، که هنوز هم این تلاشها ادامه دارد.

اما باز هم در ذهن بعضی از طلاب و فضلا این ابهام و سؤال وجود دارد که رایانه در واقع به چه میزان می تواند در کارهای حوزوی ایفای نقش کند و در حوزه به

ناگزیر، جست و جوگر باید خود در متن منابع به جست جو بپردازد، و این وقت بسیار می برد.

ب. احتمال خطا: خستگی روحی یا جسمی و خطای چشم، جست و جوگر را دچار اشتباه کرده، از دقت جست جو می کاهد، خصوصاً اگر دامنه جست و جو موارد آن گسترده باشد.

ج. محدودیت فهرستها و کارایی آنها: نخست آن که هنوز هم بیشتر منابع مورد مراجعه، فهرست موضوعی ندارند، مانند مطبوعات (در یک مجموعه)، کتابهای سیره و تاریخ، تفاسیر و ... دوم آن که بسیاری از منابع، از داشتن فهرست الفاظ نیز محرومند و سوم این که اساس معجمهای الفاظ، یافتن تک واژه هاست و راهی برای جست و جوی عبارات، کلمات ضمیمه شده به هم (مثلاً ثارالله) و نظایر این ها، باز نمی کنند.

د. مشکل دستیابی به منابع و فهرستها: به طور مثال، اگر کسی بخواهد تنها کتابهای مهم یک رشته از علوم اسلامی را (مثلاً حدیث) داشته باشد باید مبلغ بسیار سنگینی را بپردازد و اگر به این کتابها، فهرستهای آنها را نیز بیفزاییم، رقمی سرسام آور می شود. کتابخانه ها، همیشه در دسترس نبوده، همه آنها منابع کامل را در عموم رشته ها در اختیار ندارند. به طور مثال، در مشهد (که مرکز استان و دربرگیرنده مراکز بسیار دانشگاهی و حوزوی است) چند کتابخانه را می توانید بیابید که آرشیو کامل مطبوعات ایران را فراهم آورده باشد؟

اما در این میان از رایانه چه کار ساخته است؟ آیا رایانه می تواند این مشکلات را تا اندازه درخور ملاحظه ای کاهش دهد؟ پاسخ تمام کسانی که با این ابزار اطلاعاتی نوین سر و کاری داشته باشند، مثبت است؛ زیرا:

۱. جست و جو رایانه ای با سرعت بسیار بالایی انجام می شود و درخور مقایسه با جست جوی دستی نیست. تفاوت میان این دو با ذکر مثالی روشن می شود. دو نفر را در نظر بگیرید که یکی از آنها کتاب معجم الفاظ بحار الانوار و دیگری یک دستگاه رایانه حاوی برنامه معجم رایانه ای الفاظ را در اختیار دارد و بخواهند ۱۰ جست جوی لفظی (تک واژه ای) یا کاربرد متوسط را انجام دهند و پس از پیدا کردن آدرس احادیث، متن کامل آنها را نیز بیابند. این کار برای فرد نخست، دست کم ۹۰ دقیقه زمان می برد، در صورتی که فرد دوم بیش از یک دقیقه، وقت صرف نمی کند، زیرا جست جوی کتابی مانند بحار توسط رایانه، در کم تر از یک ثانیه انجام می شود. باید خاطر نشان ساخت قسمت اعظم زمان صرف شده توسط کاربر (استفاده کننده) رایانه، مربوط به اعمال مکانیکی وی (کار دست با صفحه کلید و ...) است.

۲. یا بهره از سیستم شبکه رایانه ای، افراد مختلف

می توانند همزمان از یک برنامه استفاده کنند و حتی از منزل یا محل کار خود، اطلاعات مورد نیاز خود را دریافت کنند.

۳. از آن جا که رایانه نوعی ماشین است، خستگی در آن راه ندارد و کار طولانی آن را دچار اشتباه نمی کند. این ماشین می تواند ساعتها به کار بران مختلف خدمات ارائه دهد و بی هیچ مشکلی در چند ساعت، حجم عظیمی از اطلاعات را جست جو، تحلیل یا طبقه بندی کند. در حالی که این اعمال بدون کمک رایانه ممکن است سالها به طول بیانجامد.

۴. هم اکنون برنامه های رایانه ای گوناگون و کارآمدی تهیه شده که منابع مختلف و فهرستهای گوناگون آنها را در اختیار مشتاقان قرار می دهد، بعضی از ویژگیهای آنها به شرح زیر است:

الف. عموم این برنامه ها به گونه ای طراحی شده اند که کاربران مختلف، در سطوح علمی و فنی متفاوت بتوانند به آسانی از آنها استفاده کرده، نیاز اطلاعاتی خویش را برآورده سازند و در طول استفاده از برنامه، راهنماییهای لازم در اختیار آنها قرار داده می شود.

ب. برنامه های رایانه ای معجم الفاظ از شایستگیهای جست جو بر اساس کلمه، عبارت، ماده، حروف، ترکیبی انضمامی (مثلاً جست و جوی روایتی که در آن هم لفظ «العباده» و هم «الحجه» باشد)، ترکیب مانعة الجمع و ... برخوردارند.

ج. تمام برنامه های معجم (چه واژگانی و چه موضوعی) متن کتاب مورد فهرست را نیز در خود دارند و می توانند آن را نمایش دهند.

د. از منابع بسیار در علوم اسلامی، معجمهای موضوعی رایانه ای تهیه شده است.

ه. مشخصات ظاهری تمام این برنامه ها درخور تغییرند و کاربر می تواند خط، رنگ زمینه، پنجره های نمایشی و دیگر مختصات را به صورتهای متنوع و برابر دلخواه تنظیم کند.

و. در بیش تر برنامه ها، در صورتی که کاربر، چابگر رایانه ای نیز در اختیار داشته باشد، می تواند هر مقدار از اطلاعات دریافتی را که بخواهد، بر روی کاغذ ثبت کند.

ز. بسیاری از این برنامه ها به کاربر اجازه می دهند مطالبی را به عنوان یادداشت جانبی، یا وارد کردن اطلاعات تکمیلی در کنار اطلاعات اصلی برنامه وارد کنند.

ح. برخی از این برنامه ها، در بردارنده صدا و تصویر با شایستگی تنظیم هستند، مانند برنامه هایی در بردارنده نمونه صدای قاریان مختلف و تصاویر آنها، یا برنامه های نمایش دهنده تصاویر اماکن متبرکه.

ط. برنامه های رایانه ای به صورت دیسک لرزان (=

فلاپی دیسک) یا پر روی دیسک نوری (= سی دی ... ) عرضه می شوند. بهای این برنامه ها و دیسکها در مقایسه با بهای کتابهایی که در بردارنده اطلاعات آنها می باشند، بسیار پایین است. به علاوه این در صورتی است که برنامه نام برده، غیر قابل زیاد کردن و به اصطلاح دارای قفل رایانه ای باشد. اما اگر پر روی برنامه قفل سخت افزار یا نرم افزاری نباشد، برنامه در خور زیاد کردن بوده، تقریباً رایگان دریافت می شود. بسیاری از نرم افزارهای علوم اسلامی، قفل محافظ ندارند و در دسترس همگان قرار دارند. به این ترتیب، به طور مثال هزینه تهیه مجموعه نرم افزارهای فعلی قرآنی و حدیث، بسیار بسیار کم تر از هزینه خرید کتابهای آنها خواهد بود.

اینک برای آشنایی بیشتر خوانندگان با نرم افزار های علوم و معارف اسلامی و اطلاع رسانی به شماری از آنها اشاره می شود.

- هدی فرهنگ واژگان و موضوعهای قرآن کریم به زبانهای فارسی، عربی، انگلیسی و ... آوای ثنویل تمام آیات، مجموعه کامل داستانهای قرآن، امکان جستجوی واژه ای در متن و ترجمه قرآن (حاوی ۲۰۰/۰۰۰ موضوع).

- تبیان: فرهنگ واژگان و موضوعهای نهج البلاغه، فهرستی از تمامی کتابهای موجود در باره امیر مؤمنان (ع) به همراه نام مؤلفان و موضوعهای کتابها - کتب اربعه / بحار الانوار / وسائل الشیعه / مستدرک الوسائل / فرهنگ واژگان این کتابها، برابر با جاهای مختلف موجود.

- اصطلاح نامه اصول فقه - طبقه بندی، تعریف و توضیح ۸۶۸ اصطلاح اصولی - اصطلاح نامه علوم قرآنی، طبقه بندی، تعریف و توضیح ۴۰۰ اصطلاح در علوم قرآنی.

- اصطلاح نامه فلسفه: طبقه بندی، تعریف و توضیح ۲۲۶ اصطلاح فلسفی.

- صحیفه نور: مجموعه کامل رهنموده های امام راجل (ره) و نمایه های مختلف آن، به همراه نمونه های تصویر، صدا و دست خط.

- رهبر: نمایه موضوعی آثار مقام معظم رهبری (حاوی ۸۱۴۵ موضوع).

- رساله: مجموعه فتواهای مراجع معاصر، امکان جستجوی واژگانی و موضوعی، همراه با صداها و عکسهای بسیار توضیحی.

- مطهر: نمایه موضوعی مجموعه آثار شهید مطهری (ره) (حدود ۱۵۰۰۰ فیش).

- معجم فقهی: متن منابع فقه مذاهب و فرقی اسلامی و رشته های مربوط به آن (حدود ۱۰۰۰ جلد کتاب).

- هادی: کتاب شناسی (موضوعی، عناوین و

نویسندگان) ویژه معارف اسلامی و علوم انسانی (بیش از ۲۰۰۰۰ جلد کتاب).

- نمایه مطبوعات: فهرست متنوع روزنامه های کثیرالانتشار و مجلات علمی و اسلامی کشور (تعداد ۳۲۲ و ۲۶۷ موضوع، در ۱۰ روزنامه و ۵۸ مجله).

- حکایت: مجموعه هزاران داستان در موضوعا گوناگون دینی اخلاقی، همراه یا متن داستانها با صدا و تصاویر ثابت و متحرک، دسته بندی موضوعی داستانها.

- کنز العمال: مجموعه احادیث کنز العمال (بزرگترین جامع روایی اهل سنت)، فهرست واژگانی و فهرست موضوعی خود متن.

- موسوعة التسعة: فهرست واژگانی صحاح سته، مسند جنبل، صوطا مالک و مستدرک حاکم، به همراه توضیح و جرح و تعدیل تمامی رجال و اسناد، توضیح لغات مشکل متن و ...

- پژوهش: نرم افزاری جهت سازماندهی و مرتب کردن تحقیقات، دسته بندی موضوعی، و تهیه فهرست موضوعی و لفظی از آنها با توجه به وجود مرکزهای بسیار رایانه ای با هدف تنظیم برنامه های علوم انسانی و معارف اسلامی، هر سال بر کمیت و کیفیت برنامه ها افزوده می شود.

تا کنون بیش از ۶۰ برنامه رایانه ای مهم و موفق در علوم و معارف انسانی و اسلامی تهیه شده و نسخه جدیدتر بسیاری از آنها در حال آماده سازی است. ضروری می نماید که طلاب و قضایای حوزه، دست کم آشنایی مختصری با رایانه (در حد استفاده از آن) کسب کنند و در کارهای فکری خویش از آن بهره گیرند. همه آنان می توانند با تر اختیار داشتن یک دستگاه رایانه (چه با استفاده از مراکز اطلاعاتی رایانه ای، چه خرید آن) به انبوهی از اطلاعات و تحقیقات دسترسی یابند.

بی شک، گسترش بهره جویی از توانمندیهای برنامه های رایانه ای، قدمهایی مؤثر در سرعت و دقت بخشیدن به کارهای فکری حوزه ای و دینی خواهد بود و آفاقهای نوینی را فرا روی حوزه ویان خواهد گشود. هم اکنون طلبه دیگرگونیهای مثبت، در طبقه بندی، تحلیل و جستجوی منابع اطلاع رسانی در حوزه علوم و معارف اسلامی قابل مشاهده است، و امید می رود این حرکت مبارک، هر چه بتوان تر ادامه یابد.

۱. اعلام شده است که پس از سال ۲۰۰۰ میلادی (۳ سال دیگر) کسی که چگونگی استفاده از کامپیوتر را نداند، بیسواد محسوب می شود.